

نگرش به جهانی شدن و هویت دینی دانشجویان^۱

عزیزالله تاجیک اسماعیلی، عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی
سمیه تاجیک اسماعیلی، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق (قیامدشت)
عهده‌دار مکاتبات s.t.esmaeili@gmail.com

تاریخ دریافت مقاله: بهمن ۹۳ تاریخ پذیرش نهایی: فروردین ۹۴

چکیده

یکی از مهم‌ترین رخدادهای عصر جدید، جهانی شدن است که در سایه آن بسیاری از ابعاد زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها دچار تحولات اساسی شده است. یکی از مهم‌ترین ابعادی که تحت تأثیر این پدیده جهان گستر قرار گرفته، هویت دینی است. پژوهش حاضر با هدف بررسی نگرش دانشجویان به پدیده جهانی شدن و رابطه آن با هویت دینی آنان است. بدین منظور از میان کلیه دانشجویان دختر و پسر مشغول به تحصیل در کلیه مقاطع و رشته‌های دانشگاه آزاد اسلامی شهر تهران تعداد ۳۸۴ نفر به‌عنوان نمونه آماری انتخاب شده و مورد آزمون قرار گرفتند. نتایج حاصل از بررسی داده‌ها نشان داد که نمره میانگین هویت دینی دانشجویان ۶۰.۳ است. این مقدار به معنی وجود احساس هویت نسبتاً مثبت اما ضعیف است، به این معنی که دانشجویان از احساس هویت دینی چندان قوی برخوردار نیستند هر چند این احساس در آنان منفی هم نیست. بالاترین نمره مربوط به هویت اعتقادی است که نمره دانشجویان ۱۹.۵ یعنی بین دو حد قوی و بسیار قوی است. در نقطه مقابل پایین‌ترین نمره مربوط به هویت اخلاقی است که نمره میانگین آن ۶۲.۲ می‌باشد. رابطه کلی بین نگرش به جهانی شدن با هویت دینی، مثبت و معنی‌دار است ($p < 0.000$). به بیان دیگر می‌توان گفت افرادی که هویت دینی مثبت دارند دارای نگرش مثبت به جهانی شدن نیز هستند.

واژگان کلیدی

جهانی شدن، هویت دینی، دانشجویان، نگرش.

۱. این دومین مقاله از طرح پژوهشی "تأثیر جهانی شدن بر هویت ملی و دینی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شهر تهران" است که به سفارش دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق (قیامدشت) اجرا شده است.

مقدمه

از نیازهای فطری هر انسانی، گرایش به عشق و پرستش است به این معنا که فرد مستقل از هرگونه یادگیری در درونش تمایل به عبادت و بندگی خدا را احساس می‌کند. تجلی چنین احساس و تمایلی، در اعمال و رفتار دینی آشکار می‌شود. رابطه آدمی و دین و نسبتی که با آن پیدا می‌کند در مقوله هویت قابل توضیح است. (حسین زاده، ۱۳۸۸، ۲) هویت مجموعه‌ای از علائم، آثار مادی، زیستی، فرهنگی و روانی است که موجب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه یا فرهنگی از فرهنگ دیگر می‌شود. (شیخاوندی، ۱۳۸۰، ۶) هویت را بنا به تقدم تاریخی به هویت خونی، هویت خاکی و هویت فرهنگی تقسیم می‌کنیم، که هویت دینی بخشی از هویت فرهنگی است. (افشار پور، ۱۳۸۶، ۲)

با ورود اسلام به ایران، کشور ما جانی تازه و پرنیرو گرفت و هویت دینی ما به‌عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از هویت ایرانی - اسلامی، ژرف و استوار کارکردهای مؤثری در ابعاد گوناگون زندگی ما ایرانیان داشته است.

امروزه، در عصر اطلاعات و ارتباطات، کثرت و چندگانگی فرهنگی یکی از مؤلفه‌ها و شاخص‌های نهادینه شده زیست جهان انسانی را در شرایط فعلی تشکیل می‌دهد، و در سایه تبادل اطلاعات، فرهنگ و... هویت‌های دینی نیز مانند دیگر ابعاد هویتی دچار چالش‌ها و دگرگونی‌هایی می‌شوند. جهانی‌شدن پدیده‌ای نیست که بدون دست نخورده باقی گذاردن بخش گسترده‌ای از زندگی انسان، روند طبیعی خود را طی کند و بدون شک هویت دینی انسان‌ها را نیز دچار تغییر و تحولات کم و بیش خواهد کرد. حال این سؤال مطرح است که آیا نگرش انسان‌ها و به ویژه نگرش دانشجویان به جهانی‌شدن و داشتن دیدگاه مثبت، منفی یا خنثی نسبت به این پدیده می‌تواند میزان تأثیر پذیری هویت دینی را از جهانی‌شدن نیز تحت تأثیر قرار دهد؟

هویت دینی

در مفهوم سازی هویت اجتماعی، عنصر عمده و مشترک در مورد پایه تشکیل یک هویت جمعی را "احساس تعلق" در نظر می‌آورند و هویت دینی به‌عنوان سطحی از سطوح مختلف هویتی را می‌توان "احساس تعلق به دین مورد قبول

اجتماع عام" در نظر گرفت. "الیاده" تعاریف از دین را آن‌قدر متعدد و متنوع می‌داند که حتی در اختیار نهادن فهرستی از آن‌ها غیر ممکن است. (طالبان، ۱۳۸۰، ۹) اگر تعاریف موجود از دین و نقص و ابهام‌هایی که درباره آن‌ها صورت گرفته استقراء کنیم در می‌یابیم که تعریف دین (اگر نگوییم محال است) بسیار دشوار است. چون اولاً دین پدیده‌ای پیچیده و برخوردار از ابعاد متنوع است و به هر حال تلقی‌های رایج در مورد دین گاه به نحو پسین و بر مبنای ملاحظات و اطلاعات انسان شناسی و جامعه شناسی و امثال آن پدید آمده است این تلقی‌ها بسیار متنوع‌اند. (تامسون، ۱۳۸۱، ۳۰) تعاریف گوناگون دین را بر روی یک طیف قرار می‌دهد. طیفی که یک سر آن تعاریف جوهری و حصرگرا جا می‌گیرد و در سر دیگر آن تعاریف کارکردی و شمول‌گرا "تعاریف جوهری" دین را با یک عالم متعالی و ما فوق طبیعی مرتبط می‌سازد و مزیت آن‌ها این است که اجازه می‌دهند حدود و ثغور موضوع آن‌ها به‌طور نسبتاً واضح روشن گردیده و هر آنچه که ارتباطی با یکی از صور اشکال عالم متعالی ندارد از قلمرو دین دور نگه‌داشته شود، ولی خطر منجمد ساختن دین در یک شکل معلوم را دارد و می‌تواند در توضیح و تبیین تحولات دینی ناتوان بوده باشد. (ویلیم، ۱۳۷۷، ۱۷۲) تعاریف مبتنی بر کارکرد که شمول‌گرا هستند قابلیت این را دارد که نظام‌های سیاسی را شبیه دین تلقی کنند. (پیشین، ۱۷۰) از جمله تعاریف کارکردی دین را می‌توان در آراء صاحب نظرانی چون دورکیم، برگر، گیدنز و دیگران جستجو کرد. (دهقان، ۱۳۸۴، ۱۵)

از نظر دورکیم، دین نظام یکپارچه‌ای از اعتقادات و اعمال مربوط به امور مقدس مجموعه امور ممنوعه و حرمت یافته است که به همه پیروان خود در یک اجتماع اخلاقی واحد موسوم به کلیسا وحدت می‌بخشد. (تامسون، ۱۳۸۱، ۲۱)

از جمله تعاریف جوهری دین، تعریف رابرتسون است. او دین را مجموعه‌ای از اعتقادات و سمبل‌ها (و ارزش‌هایی که مستقیماً از آن‌ها بدست می‌آیند) که به تعاریف و تمایز بین حقیقت تجربی و مافوق تجربی و متعالی مرتبط می‌باشد. (ویلیم، ۱۳۷۷، ۱۷۱) "ویلیم" با فاصله گرفتن از شیوه نگرش و برخورد‌های جوهری و کارکردی دین به طرح و پیشنهاد تصور جدیدی از دین به‌عنوان "یک فعالیت اجتماعی منظم

شاخص بسیار حساس بعد دین‌داری در زندگی فرد است. (اینگلهارت، ۱۳۷۳، ۲۰۷، ۲۱۱، ۲۱۸)

هویت دینی و جهانی شدن

میشل فوکو یکی از منتقدان به جهانی شدن در ارتباط با بحث هویت‌یابی است که جهانی شدن را نوعی تمسک به «حال» و انقطاع از «گذشته» می‌داند که نوعی بیگانگی از گذشته را در فرد ایجاد می‌کند و به کاهش مشروعیت «حال» دامن خواهد زد؛ زیرا بشر وارد دوره جدیدی می‌شود که استمرار گذشته نبوده و از آن منقطع شده است. در عرصه جدید، که هیچ‌گونه پشتوانه تاریخی و گذشته‌ای ندارد، ناامنی اولین و مهم‌ترین احساسی است که به انسان معاصر دست داده و آن را دچار بیگانگی می‌سازد. حاصل این فراگرد درونی و از خود بیگانگی، نوعی بی‌هویتی و بحران هویت است. (میرمحمدی، بی‌تا، ۸۴)

فرآیند جهانی شدن توانایی مقوله‌های زمان و مکان و فضا را، که سه عضو اساسی در هویت‌یابی هستند، بسیار کاهش می‌دهد و موجب بحران هویت می‌شود.

جهانی شدن موجب می‌شود که ارتباط معقول و منطقی میان فضا، مکان و نیز مکان-زمان از بین برود. انتزاعی‌تر بودن فضا نسبت به مکان، خود در این امر دخیل است؛ چرا که فضا همه جا را شامل می‌شود، ولی مکان معین و ثابت است. فرآیند جهانی شدن، که همراه با پیشرفت فناوری اطلاعات است، تناسب فضا و مکان را، که متعلق به عصر سنت و ماقبل مدرن می‌باشد، بر هم زده و هر چه بسیار فضاهایی را وارد مکان‌هایی می‌کند که امکان تصویر واقعی بودن آن‌ها در خیال هم نمی‌گنجد، تنها به این دلیل که مکان‌ها ثابت می‌مانند، ولی فضا می‌تواند. در کوتاه‌ترین زمان به وسیله جت، دورنگار یا ماهواره عبور کند. از طرفی، زمان نیز از جمله عوامل هویت‌ساز است. آن‌طور که استوارت هال می‌گوید، اگر هویت را نوعی نظام بازنمایی بدانیم، زمان و فضا مختصات اصلی این نظام به شمار می‌آیند. همه هویت‌ها در فضا و زمان نمادین قرار می‌گیرند. (گل محمدی، ۱۳۸۱)

برخی پژوهش‌ها (لطف آبادی، ۱۳۸۲، اشرفی، ۱۳۷۷، ...) نشان می‌دهد که جوانان ما دچار بحران هویت دینی و اجتماعی هستند و این امر لزوم انجام پژوهش‌های بیشتری در

که شامل رابطه‌ای با یک قدرت و یا توانایی جذاب (فره‌مند) می‌شود. "رو می‌کند و تعریف خود از دین را به قرار زیر پیشنهاد می‌کند:

"دین عبارت است از یک ارتباط نمادین منظم از طریق آیین‌ها و اعتقادات ناشی از یک بنیان‌گذار رهنم و جذاب که نوعی پیوند و تسلسل را موجب می‌شود." (ویلیم، ۱۳۷۷، ۱۷۸)

از ابتدای دهه ۱۹۶۰ که برای اولین بار اندیشه ماهیت چند بعدی دین مطرح شده، تحقیقات و بحث‌هایی صورت گرفته است، آثار گلاک و استارک^۲ توجه پژوهش‌گران را به سوی تعریف چند بعدی از دین‌داری جلب کرده، به طوری که بحث چند بعدی بودن با نام آن‌ها پیوند خورده است. به نظر آنان همه ادیان جهانی، به رغم آن‌که در جزئیات بسیار متفاوت‌اند، دارای حوزه‌های کلی هستند که دین‌داری در آن حوزه‌ها جلوه‌گر می‌شود. این حوزه‌ها که می‌توان آن‌ها را به مثابه ابعاد اصلی دین‌داری در نظر گرفت عبارت است از:

۱. **بعد اعتقادی**^۳ که باورهایی را در بر می‌گیرند که انتظار می‌رود پیروان آن دین بدان‌ها اعتقاد داشته باشند.

۲. **بعد مناسکی**^۴ اعمال دینی مشخصی را در بر می‌گیرد که در چارچوب زندگی دینی انجام داده می‌شود.

۳. **بعد تجربی**^۵ در عواطف، تصورات و احساسات مربوط به برقراری رابطه با وجودی هم‌چون خدا که واقعیت غایی یا اقتدار متعالی است، ظاهر می‌شود.

۴. **بعد فکری**^۶، اطلاعات و دانش اساسی در مورد اصول عقاید دینی و کتب مقدس را که انتظار می‌رود پیروان آن‌ها بدانند شامل می‌شود.

۵. **بعد پیامدی**^۷ شامل پی‌آمدهای باور، عمل، تجربه و دانش دینی در زندگی روزمره فرد معتقد و روابط او با سایرین است. (پترسون و دیگران: ۱۳۷۷، ۱۶۴-۱۶۵، دهقان، ۱۳۸۴، ۲۰).

به نظر اینگلهارت اعتقاد به خداوند و تعهد مذهبی به معنای میزان اهمیت دین نزد افراد و پنداشت فرد از دین‌داری خود،

2. Glock & Stark
3. Ideological
4. Ritualistic
5. Experimental
6. Intellectual
7. Consequential

به هویت اعتقادی است که نمره دانشجویان ۱۹.۵ یعنی بین دو حد قوی و بسیار قوی است. در نقطه مقابل پایین‌ترین نمره مربوط به هویت اخلاقی است که نمره میانگین آن ۶۲.۳ می‌باشد. این نمره به معنای وجود هویت اخلاقی منفی ولی ضعیف است، به عبارت دیگر دانشجویان دانشگاه آزاد در بعد ارزش‌های اخلاقی دینی دید منفی دارند. هویت عملکرد دینی و هویت سهل‌انگارانه دینی پس از هویت اعتقادی در مراتب بعدی قرار دارند و میزان آن‌ها نیز در جهت مثبت است هرچند شدت آن زیاد نیست، لیکن هویت سخت‌گیرانه تقریباً در وضعیت خنثی قرار دارد (۹۲.۲).

در مقایسه بین مردان و زنان تفاوت معنی‌داری بین دو جنس مشاهده نشد، بدین معنی که زنان و مردان دارای احساس هویت دینی تقریباً مشابهی هستند، لیکن پراکندگی این نمرات در زنان بیشتر از مردان است. نمرات مربوطه در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول (۱): میانگین نمره هویت دینی و مؤلفه‌های آن

مؤلفه	نمره میانگین
هویت دینی (کل)	۶۰.۳
هویت اعتقادی	۱۹.۵
هویت سخت‌گیرانه	۹۲.۲
هویت اخلاقی	۶۲.۲
هویت عملکرد دینی	۸۱.۳
هویت سهل‌انگارانه دینی	۴۱.۳

جدول (۲): مقایسه نمره‌های هویت دینی مردان و زنان

جنس	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
مرد	۱۵۳	۵۲.۳	۰.۳۶
زن	۱۸۷	۶۵.۳	۰.۵۰۳

این حوزه را یادآور می‌شود. به نظر می‌رسد نگرش مثبت و فعال و نگرش منفی و مخالف و نگرش خنثی و بی‌جهت به پدیده جهانی شدن، در میزان و جهت تأثیرپذیری ابعاد هویتی به‌ویژه هویت دینی که موضوع اصلی بحث حاضر است، تأثیرگذار می‌باشد. پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر احتمالی نگرش به پدیده جهانی شدن بر هویت دینی انجام شده که نتایج به شرح ذیل است:

وضعیت هویت دینی دانشجویان

با توجه به تحلیل داده‌های به دست آمده از پژوهش، نمره میانگین هویت دینی با توجه به جدول شماره ۱ عدد ۶۰.۳ است. این مقدار به معنی وجود احساس هویت نسبتاً مثبت اما ضعیف است، به این معنی که دانشجویان از احساس هویت دینی چندان قوی برخوردار نیستند هر چند این احساس در آنان منفی هم نیست. لیکن در ابعاد مختلف هویت تفاوت‌هایی در دانشجویان دیده می‌شود. بالاترین نمره مربوط

«هویت اعتقادی» و «هویت سخت گیرانه دینی» به صورت منفی و با سه مؤلفه «هویت اخلاقی»، «هویت عملکرد دینی» و «هویت سهل انگارانه دینی» مثبت است.

رابطه مؤلفه «مقابله با جهانی شدن» و مؤلفه‌های هویت دینی

ارتباط مؤلفه «مقابله با جهانی شدن» با مؤلفه‌های مختلف هویت دینی در جدول شماره ۵ ارائه شده است.

این ارتباط با دو مؤلفه (هویت اعتقادی و هویت سخت گیرانه دینی) منفی است و با دو مؤلفه دیگر (هویت عملکرد دینی و هویت سهل انگارانه دینی) مثبت است. چنانچه ملاحظه می‌شود بین مؤلفه هویت اخلاقی و مقابله با جهانی شدن رابطه معنا داری وجود ندارد.

رابطه بین نگرش به جهانی شدن با هویت دینی

رابطه کلی بین نگرش به جهانی شدن با هویت دینی، همان‌طور که در جدول شماره ۳ مشاهده می‌شود، مثبت و معنی دار است ($p \leq 0.00$). به بیان دیگر می‌توان گفت افرادی که هویت دینی مثبت دارند دارای نگرش مثبت به جهانی شدن نیز هستند. لیکن باید بررسی شود بین هر یک از ابعاد یا مؤلفه‌های هویت دینی با مؤلفه‌های مربوط به نگرش به جهانی شدن چه رابطه‌ای وجود دارد؟

رابطه بین مؤلفه «پذیرش جهانی شدن» با مؤلفه‌های هویت دینی

ارقام مربوط به رابطه بین مؤلف «پذیرش جهانی شدن» با هر یک از مؤلفه‌های هویت دینی در جدول شماره ۴ دیده می‌شود. چنانچه مشاهده می‌شود پذیرش جهانی شدن با کلیه مؤلفه‌های دینی رابطه معنی دار دارد. این رابطه با دو مؤلفه

جدول ۳: رابطه بین جهانی شدن با هویت دینی

متغیر	نگرش به جهانی شدن	هویت دینی
نگرش به جهانی شدن	۱	۰.۴۱۴
هویت دینی	۰.۴۱۴	۱
فراوانی	۳۴۰	
ضریب معنی داری	۰.۰۰۰	

جدول ۴: رابطه پذیرش جهانی شدن با مؤلفه‌های هویت دینی

مؤلفه هویت دینی	تعداد	ضریب هم‌بستگی	سطح معناداری
هویت اعتقادی	۳۴۰	-۰.۳۵۵	۰.۰۰۰
هویت سخت گیرانه دینی	۳۳۴	-۰.۲۷۱	۰.۰۰۰
هویت اخلاقی	۳۳۹	۰.۴۴۹	۰.۰۰۰
هویت عملکرد دینی	۳۴۰	۰.۱۵۰	۰.۰۰۵
هویت سهل انگارانه دینی	۳۳۹	۰.۶۳۳	۰.۰۰۰

جدول ۵: رابطه پذیرش جهانی شدن با مؤلفه‌های هویت دینی

مؤلفه هویت دینی	تعداد	ضریب هم‌بستگی	سطح معناداری
هویت اعتقادی	۳۳۷	-۰.۵۴۳	۰.۰۰۰
هویت سخت گیرانه دینی	۳۳۳	-۰.۶۰۹	۰.۰۰۰
هویت اخلاقی	۳۳۷	۰.۰۳۵	۰.۵۲۹
هویت عملکرد دینی	۳۳۷	۰.۱۴۹	۰.۰۰۶
هویت سهل انگارانه دینی	۳۳۷	۰.۴۵۹	۰.۰۰۰

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان داد بین دو متغیر «نگرش به جهانی شدن» و «هویت دینی» رابطه‌ای نسبتاً قوی (۰/۰۰۰/□□) وجود دارد. همان‌طور که در جداول شماره ۴ و ۵ مشاهده شد، تنها در ارتباط بین هویت اخلاقی و پذیرش جهانی شدن (نگرش انفعالی به جهانی شدن) رابطه معنی‌دار وجود ندارد و ارتباط بین کلیه مؤلفه‌های این دو متغیر معنادار می‌باشند. با توجه به جدول‌های شماره ۵ و ۶ ملاحظه می‌شود روابط بین دو مؤلفه «هویت اعتقادی» و «هویت سخت‌گیرانه دینی» با مؤلفه‌های جهانی شدن منفی است، در حالی که هویت عملکرد دینی و هویت سهل‌انگارانه دینی با مؤلفه نگرش فعال به جهانی شدن رابطه مثبت دارند و رابطه سه مؤلفه هویت اخلاقی، هویت عملکرد دینی و هویت سهل‌انگارانه دینی با پذیرش جهانی شدن (نگرش انفعالی) نیز مثبت است.

انطباق یافته‌های مذکور با نتایج پژوهش مرتضوی (۱۳۸۶) از این جهت قابل توجه است که در پژوهش مذکور نشان داده شد جهانی شدن بر هویت دینی دانشجویان اثر منفی دارد. این تأثیر منفی در هویت اعتقادی و هویت سخت‌گیرانه دینی پژوهش حاضر نیز دیده می‌شود و اگر مطابق نظر اینگلهارت (۱۳۷۳) هسته دین‌داری را اعتقاد دینی بدانیم، نتایج این دو پژوهش با یکدیگر هم‌خوانی دارند. مقایسه یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج مطالعه حاجیان پاشاکلائی (۱۳۸۵) نیز از جهاتی قابل توجه است.

پژوهش مذکور مدعی است نمره بالای جهانی شدن با توجه به تأثیرات این پدیده (جهانی شدن) در جهان سوم قابل تفسیر است و این که کشور ما در این عرصه (دانشجویان) تحت تأثیر فرایند جهانی شدن قرار دارد با توجه به یافته‌های پژوهش‌ها محل توجه و تأمل است. پژوهش ادیبی فر (۱۳۸۳) ضمن پرداختن به تقابل و مواجهه اسلام با جهانی شدن به سه رهیافت سنت‌گرایی، بنیادگرایی و اصلاح‌گرایی دینی پرداخته است. بر این اساس و با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر مبنی بر این که اولاً بین اغلب قریب به اتفاق مؤلفه‌های جهانی شدن و هویت دینی رابطه وجود دارد و ثانیاً این رابطه در دو بعد از مؤلفه‌های هویت دینی منفی است، می‌توان پرسید چه رویکردی از سه رویکرد دینی ذکر شده در پژوهش ادیبی فر در مقابله با پدیده جهانی شدن مناسب است؟ هرچند پاسخ به این پرسش جزء اهداف پژوهش حاضر نیست، لیکن با توجه به پایین بودن نمرات هویت دینی و ارتباط منفی در دو مؤلفه هویت دینی با جهانی شدن، بحث در این مورد

حائز اهمیت است. یافته‌های پژوهش حاضر با بخشی از یافته‌های پژوهش لطف آبادی (۱۳۸۲) مبنی بر وجود رابطه بین نگرش فعال به جهانی شدن با هویت دینی نیز هم‌سو است.

هم‌چنین در مقایسه با پژوهش اشرفی (۱۳۷۷) که دریافت بی‌هویتی اجتماعی و گرایش به غرب در میان جوانان تهرانی ارتباط دارد، می‌توانیم از نتایج پژوهش حاضر نیز چنین استنباط کنیم که وجود رابطه منفی بین هویت اعتقادی و هویت سخت‌گیرانه دینی با مؤلفه‌های جهانی شدن از نقطه نظر تبیین پژوهش مذکور قابل تأمل است، هرچند در پژوهش حاضر متغیر بی‌هویتی اجتماعی به آن معنا که در پژوهش اشرفی مدنظر بوده سنجیده نشده است.

صیادی (۱۳۸۲) و کاظمی (۱۳۸۲) نیز در پژوهش‌های خود اظهار می‌کنند که جهانی شدن عناصر فرهنگ سنتی را به چالش می‌کشند. به عقیده کاظمی نظام‌های شش‌گانه فرهنگی (ارتباطی، تولیدی، توزیعی، دفاعی، جایگزینی و نظارت اجتماعی) در روند تحول از سنت به مدرنیته با چالش‌هایی روبه‌رو است. جهانی شدن در ایجاد این چالش‌ها نقش دارد و پژوهش صیادی به این نقش اشاره می‌کند. یافته‌های مذکور از این جهت نیز در تفسیر یافته‌های پژوهش حاضر حائز اهمیت است، چون می‌توان استنباط کرد بخش مهمی از هویت دینی در مقابله با جهانی شدن دارای یک چالش رویارویی است.

خلاصه بحث

پژوهش در مجموع یافته‌های قابل توجهی را به دست داده است. دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی دارای نگرش قوی به جهانی شدن هستند. از جهت دیگر هویت دینی دانشجویان به‌جز مؤلفه هویت اعتقادی، در مقایسه با نمرات جهانی شدن پایین‌تر است. نگرش نسبت به جهانی شدن با هویت دینی رابطه معناداری دارد و این رابطه بر اساس مؤلفه‌های مختلف بعضاً مثبت یا منفی است. این یافته‌ها در مجموع می‌تواند این گونه تفسیر شود که تحت تأثیر تحولات فرهنگی - اجتماعی و ارتباطی و در مقایسه با بسیاری پژوهش‌های گذشته مشاهده می‌شود هویت دینی دانشجویان تضعیف شده و لزوم توجه به این مسئله بسیار مهم بایستی توسط مسئولین و دست‌اندرکاران این امر مورد اهتمام قرار گیرد.

فهرست منابع

- اینگلهارت، رونالد (۱۳۷۳). تحول فرهنگی در جوامع پیشرفته صنعتی. ترجمه مریم وتر. تهران: انتشارات کویر.
- تامسون و دیگران (۱۳۸۱). دین و ساختار اجتماعی. ترجمه بهرامپور و محدثی. انتشارات کویر.
- دهقان، حسین (۱۳۸۴). رابطه اینترنت با هویت ملی و دینی. طرح پژوهشی. پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- طالبان، محمد رضا (۱۳۸۰). تعهد مذهبی و تعلق سیاسی. نامه پژوهش. سال پنجم. شماره ۲۰ و ۲۱.
- عاملی، سید رضا (بی تا). جهانی شدن، آمریکایی شدن و هویت مسلمانان بریتانیا.
- گل محمدی، احمد (۱۳۸۱). نگاهی به مفهوم و نظریه‌های جهانی شدن. فصل‌نامه مطالعات ملی. سال سوم. شماره ۱۱.
- میرمحمدی، میر محمدی (بی تا). جهانی شدن، ابعاد و رویکردها. فصل‌نامه مطالعات ملی ش ۱۱.
- ویلم، ژان پل (۱۳۷۷). جامعه شناسی ادیان. ترجمه عبدالرحیم گواهی. تهران: انتشارات تبیان.